

УДК 378:371.132

Л. О. СУЩЕНКО

доктор педагогічних наук, доцент, професор
Класичний приватний університет

РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ІНІЦІАТИВИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті розглянуто питання урівноваження суперечностей і протилежностей у важливій сфері соціального життя – системі освіти й виховання. Розкрито взаємозалежність розвивального середовища у ВНЗ як фактора розвитку інтелектуально-творчої ініціативи майбутніх педагогів. Запропоновано авторські інтерпретації на процес оновлення професійної підготовки майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: розвивальне середовище, інтелект, інтелектуально-творча ініціатива, професійна підготовка, майбутній педагог.

Наукова думка сучасної цивілізації тільки наближається до об'єктивних знань щодо народження нової світоглядної освітньої парадигми, яка затверджує новий погляд на організацію професійної підготовки як механізму розвитку інтелектуальної ініціативи майбутніх педагогів.

Продуктивна професійно-педагогічна підготовка передбачає досягнення максимального розвивального ефекту, спрямованого на становлення особистості майбутнього педагога та реалізацію його творчого потенціалу. Спрямованість вектора експансії науки в площину професійної діяльності як викладача, так і студента, зумовлює принципову потребу переосмислення всіх чинників, що впливають на процес організації фахової підготовки у виші. Таким чином, існує гостра потреба у високопрофесійному, компетентному вчителі, який би прагнув оволодіти методологією наукового пошуку, новим дослідницьким досвідом, знаходив би можливості самореалізуватися в професійно-педагогічній діяльності й прагнув би на практиці реалізувати теоретичні знання.

Не менш важливим є розвиток у особистості таких якостей, які дають їй можливість адаптуватися до мінливих умов, оволодівати новими знаннями в умовах безперервної освіти. У зв'язку з цим розширюється цільовий спектр освіти, для якої головною цінністю виступає становлення особистості, розвиток її інтелекту.

Аналіз досліджень, що безпосередньо стосуються вирішення зазначеного завдання, дав змогу констатувати наявність праць, у яких закладено підґрунтя для його виконання, зокрема щодо висвітлення методології інтелектуальної діяльності в аспекті гуманістичної педагогіки (В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Савченко, І. Якиманська); професійної загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів (В. Андрущенко, Ю. Бабанський, А. Бойко, Н. Гузій, Н. Дем'яненко, І. Зязюн, І. Підласий, В. Семиченко, В. Сластьонін, Г. Тарасенко, Л. Хомич).

Утім окреслені наукові дослідження торкаються лише окремих аспектів формування інтелектуальної ініціативи студентів, не висвітлюючи цей феномен цілісно.

Мета статті – визначити вплив розвивального середовища у ВНЗ як фактора розвитку інтелектуально-творчої ініціативи майбутніх педагогів, розкрити сутність і змістовні особливості досліджуваного феномена.

Ураховуючи наведені вихідні положення, визначимо сили, які, на нашу думку, зумовлюють продуктивне й дієве протікання процесу організації фахової підготовки майбутніх педагогів. Насамперед, одним з концептуальних підходів є створення *розвивального середовища*, яке нинішня педагогічна наука розглядає в контексті гуманітарної парадигми.

Наукові й організаційно-практичні засади навчально-виховного середовища, адекватного завданням розвитку та самореалізації особистості, викладено у дослідженнях І. Беха, А. Вербицького, І. Єрмакова, І. Зязюна, О. Савченко, С. Сисоєвої, А. Суценка, Т. Суценка та ін.

Дефініція “середовище” не має чіткого та однозначного визначення в сучасній науці. У загальному значенні його тлумачать по-різному: як оточення, систему або умови. Середовище у вузькому значенні (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини.

Якщо зупинитися на конструкті “освітнє середовище”, то дослідники акцентують увагу на тому, що воно має забезпечувати всебічний розвиток особистості під час навчання та надавати змогу реалізувати позитивний потенціал особистості.

Процес формування креативної особистості майбутнього педагога, який був би суб’єктом дослідницької діяльності, так і її організатором у сучасній школі, виглядає досить перспективним у відповідному освітньому середовищі, що створює умови для розвитку інтелектуального потенціалу, академічної мобільності й творчої активності студентів.

Грунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури надав можливість виявити, що фахова підготовка майбутніх педагогів характеризується творчою спрямованістю змісту розумових операцій, які відбуваються більш успішно, коли студенти навчаються передбачати результат, формулювати цілі й гіпотези, шукати самостійні шляхи розв’язання поставленої мети й завдань обґрунтовувати правильність рішення.

Поряд зі створенням такого середовища у ВНЗ передбачається виявлення й реалізація механізмів внутрішньої й зовнішньої її взаємодії з іншими структурами на всіх рівнях освіти (школа, виш, довузівське й післявузівське навчання), державними й громадськими організаціями. Розглянувши внутрішньовузівське середовище є особливою формою взаємодії професіоналів і майбутніх фахівців. Причому, з одного боку, у процесі взаємодії суб’єктів такого середовища розробляють нові смисли освіти, апробовують освітні технології; з іншого боку – середовище сприяє особистісному й професійному зростанню її суб’єктів [4].

Висока об’єктивна складність цієї проблеми зумовлена дією багатьох чинників, що впливають на загальний результат професійної освітньої дія-

льності. Одним з них є створення повноцінного *розвивального середовища*, яке розширює поле вияву внутрішньої свободи та самореалізації особистості, піднімає рівень її внутрішньої культури і водночас видозмінює спрямування, зміст, способи і характер розвитку інтелектуального розвитку студентів. Саме рефлексивна організація останнього дає змогу максимально реалізувати позитивний потенціал викладача й майбутнього фахівця в розумовому, соціальному, екзистенційному й духовному зростанні, внутрішньо мотивуючи їхню сумісну розвивальну взаємодію, забезпечує головний гуманістичний принцип співтворчості – досягнення цілісності та збільшення різноманітності (поліфонії) внутрішнього й зовнішнього життя кожного учасника освітніх взаємостосунків [1, с. 138].

Важливою умовою створеного *розвивального середовища* є світоглядно-вартісна форма вітакультурного зростання учасників розвивальних взаємин, яка проявляється у реалізації фундаментальної здатності викладача й студента до саморозвитку через рефлексивну здатність до самовизначення, ціннісного й відповідального ставлення до власної життєдіяльності та до набуття наукового досвіду творення себе як унікальної цілісності та індивідуальності під час виконання дослідницьких завдань. Реально ця умова має прояв у:

- 1) співдіяльнісній і співтворчій позиціях учасників інноваційного навчання, у їхній учинково-психологічній рівності;
- 2) глибинному осягненні власних можливостей у процесі проблемно-рефлексивного діалогу та полілогу;
- 3) активному рефлексуванні й духовному збагаченні власного ментального досвіду;
- 4) ситуаційному осягненні унікальності рефлексивно-творчої екзистенції буття, що здійснюється на основі рефлексії викладачем і майбутнім фахівцем пройденого освітнього процесу та результатів власного психокультурного вчинення [1, с. 138].

Формування творчого ініціативного вчителя-дослідника починається уже в перші роки навчання у вищому навчальному закладі, де мають бути закладені основи успішної педагогічної діяльності шляхом установавання більш тісного зв'язку між теорією і практикою, а також оволодіння студентами педагогічними вміннями вивчення й узагальнення досвіду в процесі їх загальнопедагогічної підготовки [2].

Зауважимо, що в сучасній американській педагогіці існує спеціальний термін “ефективні вчителі”. Цих людей вирізняє унікальна комбінація особистісних якостей і стійких тенденцій реагування, які виступають як суб'єктивні передумови професіоналізму в педагогічній роботі. Крім того у професійній діяльності вчителя величезну роль відіграє й загальне “самопочуття” його особистості, яке визначається “Я-концепцією”, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, власну самооцінку, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників.

“Ефективний учитель” має почуття упевненості в собі, високу самооцінку уявляє себе здатним подолати життєві проблеми. Він упевнений,

що, зіткнувшись із труднощами в професійній діяльності, зуміє їх подолати. Основним у діяльності “ефективного вчителя” є саме намір досягти успіху в класі, незважаючи на будь-які обставини. Шкільна практика свідчить про невелику кількість “ефективних учителів”. Однак у межах професії педагога, на думку зарубіжних спеціалістів, більшість людей можуть навчитися “діяти ефективно”.

Отже, виходячи з цих позицій, вважаємо необхідним зробити низку висновків:

- майбутній фахівець самовизначається у виборі певної парадигми, у тому числі в умовах розвивального середовища через освоєння досвіду власної педагогічної діяльності та наукового спілкування в професійних колах, знайомства з найновішими досягненнями науково-технічного прогресу та культурного розвитку;

- процес створення продуктивного середовища вимагає сумісних зусиль і залучення професорсько-викладацького складу ВНЗ, його адміністрації (керівників цього освітнього закладу, структурних підрозділів), інших спеціалістів у здійсненні ефективної фахової підготовки майбутніх педагогів;

- продуктивне розвивальне середовище визначають якісні характеристики професорсько-викладацького складу – від них залежить побудова й реалізація системи таких наукових орієнтирів, які задають пошуково-дослідницький вектор взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

У процесі подальшої реалізації цих орієнтирів у авторському педагогічному процесі очікується розширення спектра форм організації інтелектуальної діяльності майбутніх педагогів; орієнтація змісту освіти на модель фахівця, котрий відповідає критеріям якості; зміщення цілей у бік формування інтересу до неперервного професійного самовдосконалення; розвитку інтелектуально-творчої ініціативи студентів [4].

Усвідомлення глобальності соціальних і культурних процесів у сучасному світі, існування єдиної соціокультурної цілісності, сучасний рівень інформатизації та технологічності людського суспільства висувають високі вимоги до *особистості*, основною з яких є максимальний професіоналізм у педагогічній діяльності, що вдосконалюється в процесі безперервної освіти та гармонійно поєднується із соціальною відповідальністю.

Категорію особистості слід вважати найголовнішою як для педагогіки, так і психології. Особистість є вершиною триєдиного культуротворчого процесу, який складається із соціогенезу, психогенезу та індивідогенезу, що робить її найскладнішим утворенням у світі. Визначення категорії особистості доцільно здійснювати у зіставленні з такими фундаментальними загальнонауковими, філософськими й психологічними поняттями, як “людина”, “суб’єкт”, “особа”, “розвиток”, “культура”, “інтелект”.

Варто наголосити, що проблема інтелекту хвилювала людський розум в усі часи. В умовах сьогодення формування загальної культури та інтелектуального потенціалу особистості в закладах освіти набуло особливої значущості.

Дослідження наукових позицій дало змогу дійти висновку, що інтелект – це система розумових здібностей, які забезпечують ефективність поліфункціональної діяльності індивідуума на основі активного пізнання навколишнього світу й оптимального розв'язання проблем.

У визначенні, яке наведено в “Новітньому психологічному словнику” за редакцією В. Шапаря, інтелект (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розсудок) визначається як індивідуальні особливості пізнавальної сфери, зокрема мислення, пам'яті, сприйняття, уваги та ін. Йдеться про певний рівень розвитку мисленнєвої діяльності особистості, який забезпечує можливість здобувати нові знання та ефективно використовувати їх у процесі життєдіяльності [3, с. 169].

Інтелектуальні можливості особистості – один із базових психологічних ресурсів, який лежить в основі ініціативного й адекватного ставлення до дійсності та опосередковує успішність як навчальної, так і професійної діяльності. Дослідниками доведено, що в сучасних умовах інтелектуальний потенціал населення – поряд з демографічним, територіальним, сировинним, технологічним параметрами того чи іншого суспільства – є найважливішою основою його прогресивного розвитку. У зв'язку з цим, об'єктивною потребою, продиктованою реаліями сьогодення і перспективними запитами, є формування інтелектуально-творчої ініціативи майбутнього вчителя, який покликаний здійснювати інтелектуальне виховання підростаючого покоління [5].

Теоретичний аналіз досліджень дає можливість відзначити, що побудова системи формування інтелектуально-творчої ініціативи майбутнього вчителя вимагає рефлексії не тільки предметних підстав її компонентів, а й психологічних, оскільки інтелект – основоположна й широко досліджена категорія психології.

Традиції дослідження інтелектуального розвитку людини доволі широкі. Так, теоретичні основи проблеми інтелекту та інтелектуального розвитку особистості розкрито у фундаментальних працях зарубіжних дослідників А. Біне, Ч. Спірмена, Дж. Гілфорда, Ж. Годфруа, Ж. Піаже та ін.

Феномен “інтелектуальної ініціативи” досліджено в працях Д. Богоявленської як продовження вирішення проблеми поза межами заданих умов.

Практика показує, що фахівці, які володіють інтелектуально-творчою ініціативою, креативними якостями особистості, мають великі переваги бути затребуваними на ринку праці; і всі аспекти входження їх у трудову діяльність мають більш сприятливий характер.

Термін “інтелектуальна ініціатива” розкрито науковцями (Д. Богоявленська, І. Кенєва, Ю. Мінаєв, Н. Петрова) як продовження за власним бажанням не лише розумової роботи, а саме пізнавальної діяльності, котра не зумовлена ні практичними потребами, ні зовнішньою або внутрішньо-суб'єктивною оцінкою.

Згідно з теорією М. Холодної; “Інтелектуальна ініціатива – це бажання самостійно, за власним спонуканням відшукувати нову інформацію,

висувати ті чи інші ідеї, освоювати інші області діяльності... Інтелектуальна ініціатива, таким чином, – це готовність виходити за межі заданого і включатися у нестимульовану ззовні інтелектуальну діяльність” [6, с. 208].

Інтелектуальну ініціативу розглянуто Е. Гельфманом як бажання самостійно відшукувати нову інформацію, висувати ті чи інші ідеї, освоювати інші галузі застосування інтелектуальних здібностей особистості; інтелектуальну ініціативу як якісну характеристику розуму, а розвиток інтелектуальної ініціативи в особистості сприяє розвитку інтелекту.

Основоположними принципами формування інтелектуально-творчої ініціативи майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки, на наш погляд, є такі: *пріоритетності* (побудова системи формування вищезазначеного феномена на пріоритетному запровадженні психологічних механізмів інтелектуального розвитку студента); *збагачення ментального досвіду* (механізми формування мають носити індивідуальний характер); *формування персонального-пізнавального стилю* (вибір лінії навчання з урахуванням психологічних і фізіологічних особливостей майбутніх педагогів).

Уявлення про багатовимірність і багатоаспектність досліджуваного феномена покладено в основу концепцій сучасних дослідників, які переконливо доводять, що *інтелектуально-творча ініціатива* – це здатність особистості до цілеспрямованих, самостійних, активних дій, що сприяє створенню нового інтелектуального продукту. Інтелектуальна ініціатива проявляється в комплексі дій, що забезпечує цілепокладання, планування дій, встановлення відповідності результатів діяльності її цілям, перенесення знань у нову ситуацію, передбачення результатів власної діяльності.

Для успішної реалізації цих завдань набуває вагомого значення створення у процесі фахової підготовки такого розвивального середовища, яке розглядається у взаємозв'язку параметрів особистісного зростання студента, його психологічного стану, інтелекту, а також таких педагогічних вимог, що висувують до процесу навчання з точки зору розвитку креативного мислення:

- заохочення за спробу використовувати інтуїцію та спрямовувати на подальший логічний аналіз висунутої ідеї;
- формування у майбутнього педагога впевненості у своїх силах, віри у власні можливості розв'язати завдання;
- опора на позитивні емоції;
- стимулювання прагнення студентів до самостійного вибору цілей, завдань і засобів їх вирішення;
- розвиток уяви, заохочення схильності до творчості;
- використання завдань відкритого типу, більш широке застосування проблемних методів навчання і спільної дослідницької діяльності, які стимулюють установку на самостійне відкриття нового знання, підсилюють віру майбутніх педагогів у свої здібності.

Ми переконані в тому, що моделювання процесу розвитку інтелектуально-творчої ініціативи у майбутніх педагогів має бути представлене декількома етапами. Перший етап (мотиваційно-цільовий) пов'язаний із

розв'язанням суперечності між загальним позитивним ставленням студента до навчальної діяльності та неповною усвідомленістю особистістю сенсу цього процесу. Другий етап (організаційно-процесуальний) обумовлений суперечністю між становленням у майбутнього педагога суб'єктної позиції у процесі навчально-пізнавальної діяльності та відсутністю у нього досвіду виявлення інтелектуально-творчої ініціативи. Третій етап (результативний) пов'язаний із розв'язанням суперечності між наявністю у студента новоутворень у процесі розвитку інтелектуальної ініціативи й недостатнім досвідом самостійної реалізації отриманих знань.

Висновки. Отже, одним із актуальних завдань сучасного етапу розвитку освіти є формування в індивіда таких умінь, які надади б йому можливість адаптуватися до швидкоплинних умовах життєдіяльності, оволодіння новими знаннями в умовах безперервної освіти. До числа таких умінь ми відносимо комплекс дій, спрямований на розвиток інтелектуально-творчої ініціативи у майбутніх педагогів. Спираючись на сучасні теорії інтелекту та результати дослідно-експериментальної роботи, нами виділено закономірності й принципи розвитку досліджуваного феномена.

Таким чином, в умовах розвивального освітнього середовища відбувається осмислення студента себе як особистості у світі людей, актуалізується його інтелектуально-творчий потенціал, забезпечується подальше розкриття унікальності й неповторності його внутрішнього "Я".

Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми й засвідчує необхідність її подальшої розробки за таким напрямом, як специфіка формування інтелектуально-педагогічної компетентності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки.

Список використаної літератури

1. Бугерко Я. Рефлексивна сутність лонгітюдного інноваційно-психологічного експерименту з модульно-розвивального навчання / Я. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 137–153.
2. Горкуненко П. П. Підготовка студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Петро Петрович Горкуненко. – Вінниця, 2007. – 265 с.
3. Новейший психологический словарь / В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь ; под. общ. ред. В. Б. Шапаря. – 3-е изд. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 806 с.
4. Сущенко Л. О. Теоретичні і методичні засади організації науково-дослідної роботи майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Лариса Олександрівна Сущенко. – Київ, 2014. – 533 с.
5. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Томск ; Москва : Изд-во Томск. гос. ун-та : Барс, 1997. – 392 с.
6. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2015.

Сущенко Л. А. Развивающая среда – фактор развития интеллектуально-творческой инициативы будущих педагогов

В статье исследуются вопросы уравнивания противоречий и противоположностей в важной сфере социальной жизни – системе образования и воспитания.

Раскрыто взаимозависимость развивающей среды в вузе как фактора развития интеллектуально-творческой инициативы будущих педагогов. Предложены авторские интерпретации на процесс обновления профессиональной подготовки будущих педагогов в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: *развивающая среда, интеллект, интеллектуально-творческая инициатива, профессиональная подготовка, будущий педагог.*

Sushchenko L. A Developing Environment – Factor of Development of Intellectually-Creative Initiative of Future Teachers

The article examines the question of balancing the contradictions and oppositions in the important area of social life – education and upbringing. Opened interdependence developing environment in high school as a factor in the development of intellectual and creative initiative of the future teachers. The author's interpretation on the process of updating the training of future teachers in higher educational institutions of Ukraine.

High objective complexity of the problems caused by the influence of many factors that influence the overall result of professional educational activities. One is the creation of a full developmental environment, which extends the right expression of inner freedom and personal fulfillment, raises the level of its internal culture and simultaneously alters the direction, content, methods and nature of the intellectual development of students.

Is determined that intellectual and creative initiative is the ability of the individual to purposeful, independent, proactive, contributing to the creation of new intellectual products. Smart initiative is manifested in the complex actions that provide goal-setting, action planning, to match the performance of its objectives, transfer of knowledge in a new situation, prediction of the results of its own activities.

It is proved that successful implementation of the above tasks becomes a meaningful value creation in the professional training of the developmental environment that is considered in conjunction parameters of personal growth of the student, his psychological state, intelligence, and these educational requirements put forward to learning from perspective of creative thinking.

Key words: *developing environment, intelligence, intellectually-creative initiative, training, future teacher.*